

הדרך לנורמליזציה בין ישראל לתורכיה

ערד ניר*

דצמבר 2016

מאמר זה הוא חלק מסדרת מאמרים על עתיד יחסי ישראל-תורכיה לאור ההסכם לשיקום היחסים עליו חתמו שתי המדינות ביוני 2016. זוהי סדרת מאמרים משותפת למיתונים – המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרית ולמכון למגמות פוליטיות גלובליות (GPoT Center) בתורכיה, בשיתוף קרב פרידריך אברט. היא תוצאה של ערוץ דיאלוג מדיני שמקיימים שני המכונים מאז 2012 במטרה לסייע לשיקום יחסי ישראל-תורכיה. לקריאת כל המאמרים שפורסמו עד כה, לחצו כאן.

ב-3 ביולי 2016, ימים אחדים אחרי שהקבינט המדיני-ביטחוני התכנס בירושלים ואישר את הסכם הפיוס בין ישראל לתורכיה, החליק חרטומה של הספינה ליידי לילה בפתח שובר הגלים של נמל אשדוד. כשנקשרה הספינה לרציף נפרקו ממנה עשרת אלפים טונות של סיוע שהעבירה ממשלת תורכיה לתושבי עזה דרך ישראל. יממה קודם לכן בנמל מרסין בדרום תורכיה עמדו מכובדים תורכיים על הרציף וברכו על חתימת ההסכם, שלפיו תורכיה רשאית "לפרוץ את הסגר" ולסייע לתושבי הרצועה הסובלים. התקשורת בתורכיה ובישראל אימצה את הנרטיב ששיווקו מנהיגי המדינות – הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן בתורכיה (באמצעות ראש הממשלה החדש בינאלי ילדירים) וראש הממשלה בנימין נתניהו בישראל. רשתות הטלוויזיה, אתרי האינטרנט והעיתונים בשתי המדינות ליוו את הפלגתה של ליידי לילה ולא טרחו להדגיש את העובדה שלו רצתה, יכלה תורכיה לשלוח ציוד לעזה דרך נמל אשדוד כפוף לבדיקה ביטחונית ישראלית גם ללא ההסכם שנחתם בתום משא ומתן שנמשך שש שנים, ושהיו בו עליות ומורדות, הסכמות ומשברים. במשך כל אותה תקופה ארוכה ומבוזבזת התבצרו שני הצדדים בעמדותיהם וסרבו להתגמש כהוא זה. משבשלו התנאים, ובתורכיה ובישראל התקבלה ההחלטה האסטרטגית לנרמל את הקשרים, הפכו באחת המכשולים שעד כה הוצגו קריטיים עד מאוד זניחים. מכאן שכשיש רצון יש דרך.

כשהושלם ההסכם קיימו ראש ממשלת ישראל וראש ממשלת תורכיה מסיבות עיתונאים בו בזמן. בנימין נתניהו כינס את העיתונאים ברומא, לשם הגיע כדי להיוועד עם מזכיר המדינה האמריקני ג'ון קרי בעניינים אחרים, ובינאלי ילדירים זימן את העיתונאים ללשכתו באנקרה. מסיבות העיתונאים זכו לבולטות רבה בכלי התקשורת בשתי המדינות ושודרו בשידור חי בכל תחנות הטלוויזיה הרלוונטיות. בתהליך אישור ההסכם היו מסיבות העיתונאים השלב האחרון שזכה לסיקור נרחב בכלי התקשורת בשתי המדינות. השלבים הבאים התנהלו כמעט בהיחבא, ולא בשל היעדר עניין. על ההסכם חתמו בה בעת בירושלים מנכ"ל משרד החוץ ד"ר דורי גולד ובאנקרה תת-שר החוץ התורכי פרידון סינירליאולו. השניים לא נפגשו בעת החתימה, ולא די שלא התקיים טקס חגיגי, אלא מעמד החתימה אף הוצנע מאוד בסיקור התקשורת. נציגי שתי המדינות לא פסעו יחדיו לעבר השקיעה ולא הצהירו על תחילתה של ידידות מופלאה. כלומר, זה לא היה איחוד של אוהבים ותיקים אלא נישואי נוחות מכורח הצרכים העכשוויים.

* ערד ניר הוא עורך חדשות החוץ בחדשות ערוץ 2. יש לו עניין מיוחד בתורכיה ובמשך כמעט שני עשורים הוא מציג לצופיו בהתלהבות רבה את השינויים וההתפתחויות שמתרחשים בתורכיה. ערד ניר רואה בתורכיה שותפה אזרית חיונית עבור ישראל. מאז שפרץ משבר המאוי מרמרה הוא טען שממשלת ישראל צריכה לעשות כל מאמץ כדי לנקוט בצעדים ובהתחייבויות הדרושים על-מנת לנרמל את היחסים עם תורכיה.

גדולתו של ההסכם שרקחו הצוותים בראשות נציג ישראל יוסף צ'חנובר ונציג תורכיה פרידון סינירליאולו, היא בפרשנות הגמישה שלו – הוא מאפשר לכל אחד מהצדדים למצוא בו את בבואת הצרכים, הדרישות והאילוצים שלו ואף לשווקו כך לציבור בבית. ההסכם החתום לא מסיר את הסגר שמטילה ישראל על הפלסטינים ברצועת עזה, והוא אינו מחייב את תורכיה לסלק את אנשי החמאס מתחומה בכל עת. למרות זאת, נתניהו לא נמנע מלהתדר בהישגי ההסכם שהביא להפסקת פעילות החמאס בתורכיה ואף במכתב הנלווה שבו מורה נשיא תורכיה ארדואן לגורמי החוץ והביטחון שלו לפעול לאיתור האזרחים והחיילים הישראליים הנעדרים שבידי חמאס בעזה.

הישגים אלה שהושגו לכאורה שימשו את נתניהו להכהות את טענות המתנגדים – הן אלה שדרשו לכלול בהסכם עם תורכיה התחייבות של החמאס לשחרר את הישראלים שהוא מחזיק בעזה, הן רבים אחרים שבמשך כל השנים הללו לא סלחו לתורכים על שתקפו את חיילי צה"ל כשהשתלטו על המאווי מרמרה, ואף טענו שבהתנצלות ובתשלום הפיצויים ראש הממשלה נתניהו פוגע בכבודם של הבנים החיילים ומפקדיהם. בנסיבות הטרגדיה על המאווי מרמרה חשו הישראלים נבגדים. הם חשו שתורכיה הרשמית הניחה לפתחם מלכודת, שחיילי צה"ל נאלצו להרוג כדי שלא ייהרגו בעצמם. הביקורת הקולנית שהשמיע ארדואן כלפי ישראל וצה"ל הגיעה לשיאים חדשים במהלך סבב הלחימה האחרון בעזה בשנת 2014 "צוק איתן". הביקורת, שהושמעה לאחר שנתניהו כבר התנצל לפני ארדואן על אירועי המשט יותר משנה קודם לכן בשיחת הטלפון שיזם הנשיא אובמה במהלך ביקורו בישראל, הוכיחה לכאורה למתנגדים להסכם את צדקתם.

לעומת זאת, בצד התורכי נדרש הנשיא ארדואן לשכנע את ציבור תומכיו כי ישראל, שהציג שוב ושוב כסמל הרשע, מי שמבצעת פשעי מלחמה ופשעים נגד האנושות, היא לפתע שותפה ראויה. זאת, על אף שתנאי החיים הקשים בעזה אינם עומדים להשתנות כלל, לפחות בעתיד הקרוב (עד שתשלים תורכיה את מפעלי החשמל והתפלת המים שמוזכרים כנראה בנספחים להסכם). הנשיא ארדואן נדרש גם לשכך את זעמן של משפחות הרוגי המשט, שהיו כולם מוסלמים אדוקים וחברים בארגון ה-IHH (הקרן לזכויות אדם, לחירויות ולסיוע הומניטרי), על כך שהסכים לקבל את כספי הפיצויים מישראל. בעיני המשפחות כספי הפיצויים הם כופר-נפש או תשלום-דם (בתורכית: *Kan Parasi*), שמאפשר להסיר ממי שהביא למות יקיריהם כל אחריות משפטית. ההסכם שרקחו צ'חנובר וסינירליאולו, ולו תכונת הבבואה המופלאה, מכונה אפוא בתורכיה "הסכם הפיצויים" ובישראל "ההסכם לנרמול היחסים".

האווירה הציבורית בישראל נעה כמטוטלת; דומה שבנושאים מעטים קיבל נתניהו גיבוי ציבורי ופוליטי כמו במשבר המשט עם תורכיה. בכל פעם שנקלעו השיחות בין ישראל לתורכיה למבוי סתום, גיבתה האווירה הציבורית והתקשורתית את עמדתו של נתניהו. נתניהו זכה לתמיכה דומה גם כשהתנצל לפני ארדואן, כשהתמהמה בהשלמת ההסכם ואף כשבסופו של דבר החליט לשלם את הפיצויים.

ממצאי סקר שערך מכון מיתווים באוגוסט 2012 העידו על הלך הרוח בציבור ובתקשורת. רוב מובהק בציבור הישראלי (79 אחוזים) ציינו שעל ישראל לנקוט פעולה למען שיפור היחסים עם תורכיה ואף להתנצל על הרג האזרחים על המאווי מרמרה כדרישת ארדואן, ו-54 אחוזים תמכו בחתימה על הסכם תמורת התנצלות. פרסום ממצאי הסקר במהדורת החדשות הנצפית של חדשות ערוץ 2 בטלוויזיה (מפי כותב שורות אלה) עורר ביקורת הן ברשתות החברתיות הן בתקשורת הממוסדת על אמינותו ופרסומו. הציבור ורבים ממובילי הדעה בישראל הבינו שהפיוס עם תורכיה חיוני, ושהמחיר הנדרש – התנצלות ופיצויים – סביר, אולם הם התקשו להשלים עמו נפשית. קושי זה מסביר כנראה מדוע הזדרז נתניהו להביא את ההסכם לאישור הקבינט – בבחינת גלולה מרה שביקש לבלוע מהר ולהיפטר ממנה. לעומת זאת, ארדואן התנהל בעניין אישור ההסכם לאט ובזהירות.

ההצבעה על אישור ההסכם בפרלמנט באנקרה התקיימה בשבת, 20 באוגוסט 2016, בשעה שלוש לפנות בוקר. היא נערכה ברגע האחרון, לפני שיצאו הנבחרים לפגרת הקיץ הנמשכת עד אמצע חודש אוקטובר.

גורמים תורכיים הסבירו את ההתמהמהות באישור ההסכם במכה שניחתה על השלטון הנבחר בתורכיה – ניסיון ההפכה הכושל שאירע ב-15 ביולי – ובצורך להשקיע זמן, משאבים ותשומת לב בהשלכותיו. אלא שבאותם ימים, שבהם נוסח סופית הסכם הפיוס עם ישראל, השלימה תורכיה הסכם פיוס נוסף – ההסכם עם רוסיה. את ההסכם הזה מיהרו התורכים ליישם על אף הדרמה הפנימית שהתחוללה במדינתם, וכבר ב-9 באוגוסט יצא הנשיא ארדואן למפגש פסגה עם הנשיא ולדימיר פוטין בסנט פטרבורג, שבו נוסף על הסרת החרם הכלכלי הרוסי על תורכיה תיאמו השניים עמדות בכל הקשור למלחמה המתמשכת והמעיקה בסוריה. ניתן אפוא להניח שההתנהלות התורכית האיטית והזהירה תמשיך לאפיין את הסדרת היחסים בין תורכיה לישראל גם בעתיד, ומתוך בחירה. אין בכך כדי להמעיט מחשיבות הסדרת היחסים בין ישראל לתורכיה, אלא להפך. עם חזרתו של ארדואן מרוסיה מיהר שר החוץ האיראני מוחמד זריף לקיים ביקור חם באנקרה ונפגש עם כל ראשי השלטון. זמן לא רב לאחר מכן התברר שרוסיה משתמשת בבסיסים קדמיים באיראן כדי לתקוף מטרות בסוריה. שר החוץ התורכי אף ביקר באיראן כדי להכין ביקורו של ארדואן שם. תורכיה מיתנה את התנגדותה להמשך שלטונו של בשאר אל-אסד וכך התקרבה לעמדה הרוסית-איראנית. ההתמתנות של תורכיה באה בתמורה להבטחתו של פוטין שלא יאפשר לכורדים הסורים, בני בריתה של ארצות-הברית, להקים בצפון סוריה ישות עצמאית. תורכיה דורשת במפגיע מהנשיא אובמה להסגיר מיד את מי שנחשב בעיניה מנהיג הקושרים בניסיון ההפכה שסוכל – פתולה גולן, המתגורר במדינת פנסילבניה. נוכח כל ההתפתחויות הדרמטיות האלה ערך בשלהי אוגוסט סגן נשיא ארצות-הברית ג'ו ביידן ביקור חשוב באנקרה.

המזרח התיכון מתנהל כרכבת הרים אזורית, ותורכיה היא מכלול מרכזי וחשוב במנוע שלה. ידוע כי הממשל בווינגטון הוא שלחץ, דחף והוביל כל העת את ישראל לקבל את תנאי הבסיס שהציבה תורכיה להסדרת היחסים, בהם התנצלות על הרג האזרחים התורכיים על סיפון המאווי המרמרה ותשלום פיצויים למשפחות ולפצועים; הסרת הסגר מעזה לא הייתה אף פעם בדרישות הרשמיות, אלא אמירה רטורית שעליה חזר ארדואן שוב ושוב בעצרות פומביות. השלמת הפיוס חשובה לצרכים האסטרטגיים של ארצות-הברית באזור. היא מקלה על שילוב ישראל בברית נאט"ו – ברית שתורכיה עדיין חברה בכירה בה – ומאפשרת לווינגטון לנסות לגבש אסטרטגיה נגדית לזו של פוטין. אולם עם כל זאת, השלמת הפיוס עם תורכיה היא בראש ובראשונה אינטרס ישראלי ראשון במעלה. האפשרות לקידום עסקת גז טבעי היא כוח חשוב ומניע בתהליך הפיוס, אבל חשיבותו גדולה מכך.

תורכיה השתנתה דרמטית מאז עלה ארדואן לשלטון, בייחוד בשש השנים שחלפו מאז תקרית המשט ושהן היה נתק מוחלט בין ירושלים לאנקרה. אין לבסס את ההתקרבות המחודשת בין המדינות על עקרונות העבר אלא ראוי לגבש מנגנונים חדשים לחלוטין. מקבלי ההחלטות בישראל חייבים להפנים שאמנם בעבר היו הצבאות הציר המרכזי שעיגן את הקשר בין שתי המדינות, אולם הימים האלה חלפו לבלי שוב.

בראש ובראשונה מוטלת על ישראל החובה לפעול להקמת ערוצי תקשורת בין ההנהגה הנבחרת בשתי המדינות. מאחר שעדיין לא מונה שר חוץ בישראל (ראש הממשלה נתניהו מחזיק גם בתיק זה), סביר שהשר יובל שטייניץ יוביל את חידוש הקשרים. אמנם שטייניץ הוא שר האנרגיה, ובתפקידו זה הוא היה בתומכים הקולניים והחשובים שקראו לנרמול הקשרים כדי לממש את מצבורי הגז, אבל שטייניץ מודע מאוד להקשרים האסטרטגיים הרחבים יותר של ההסכם. בהיות שטייניץ מקורב לראש הממשלה נתניהו ואיש אמונו, הוא יכול ליישם את נושא הגז כפלטפורמה ראשונית שדרכה יחתור לקדם שיתוף פעולה עם התורכים, אך חשוב מאוד שהוא ירחיב את פעילותו מעבר לתחום זה. שטייניץ הוא השר המתאים ביותר בממשלת ישראל לרכז את נרמול הקשרים עם תורכיה; לשם קידום מיזמים משותפים בתחומים שונים עליו להיעזר במנהלים הכלליים של המשרדים הממשלתיים, והם ינסו ליצור קשר עם עמיתיהם התורכיים. הסיוע לפלסטינים יכול אף הוא לשמש פלטפורמה שתקל על הצד התורכי לקדם את ההתקרבות לישראל, אבל חשוב להרחיב את הפעילות המשותפת לישראל ולתורכיה לתחומים רבים אחרים.

מינוי השגריר החדש לאנקרה, איתן נאה, גם היא בעלת חשיבות ראשונה במעלה. הנציגים שאיישו את משרת הממונה בשגרירות ישראל באנקרה מאז גורש משם השגריר האחרון גבי לוי עשו ככל יכולתם כדי לשמר את מעמדה של ישראל, אך מארחיהם התורכיים לא הקלו עליהם ואף הצרו את צעדיהם. משרד החוץ התורכי השתנה ללא הכר. הפקידות הבכירה הוחלפה. פרידיון סינרליאולו, שניהל את המשא ומתן עם ישראל והובילו לסיום מתוך אמונה שלמה בחשיבות האסטרטגית של הקשרים בין תורכיה לישראל, הורחק ממוקדי הכוח ונשלח לפני פרישתו לייצג את תורכיה במטה האו"ם בניו יורק. סינרליאולו ימשיך לשמש ערוץ מרכזי בהידברות הדיפלומטית, אך השגריר החדש של ישראל לאנקרה יצטרך לטוות מחדש את רשת הקשרים החיונית במסדרונות השלטון התורכי.

יש להיערך למשברים נוספים בין שתי המדינות, בעיקר נוכח היעדר פתרון מוסכם עם הפלסטינים והמשך העימות האלים עם החמאס בעזה. התקשורת בשתי המדינות תהיה דרוכה – בתורכיה ידגישו כל פגיעה ישראלית בפלסטינים, ובישראל יובלטו כל גינוי ונזיפה תורכיים. השגרירים החדשים ודאי יזומנו לא פעם ל"דמארש" (שיחת נזיפה במשרד החוץ להשמעת מחאה דיפלומטית), אבל אחרי הסדרת היחסים יהיה אפשר לפתור את חילוקי הדעות גם בשיחות ישירות ולא רק בהצהרות פומביות קולניות ומתלהמות. למרות הקשיים שעדיין צפויים נראה שהגישה האסטרטגית הרווחת באנקרה ובירושלים חיובית וברורה גם אם ההתקדמות תמשיך להיות זהירה ואיטית. כמו שאומרים בתורכית – *Yavaş Yavaş* ("לאט-לאט").